

Алтыngoжина Мейрамгуль Серикболкызы
«№ 93 гимназия» КММ педагог – психолог
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы
mika_altyngojina@mail.ru

Жеткіншектік ортадағы қақтығыстардың ерекшеліктері

Қақтығыстар әрқашан адамдардың қызығушылықтары мен көзқарастарының қақтығысуымен байланысты болғандықтан, олардың пайда болуында, дамуы мен шешілуінде психологиялық фактор үлкен рөл атқарады, қақтығыстарды шешу проблемаларын жасауға психологтардың белсенді қатысуы заңды. XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап психологтардың осы тақырыптағы еңбектерінің саны күрт өсті.

Конфликт социологиясымен бірге жаңа ғылыми бағыт - конфликт психологиясы пайда болады.

Қақтығыс психологиясы жеке тұлға психологиясы, әлеуметтік психология және қарым-қатынас психологиясы негізінде дамиды.

Жеткіншектің негізгі мазмұны оның балалық шақтан ересек өмірге өтуі. Дамудың барлық аспектілері сапалы қайта құрудан өтеді, жаңа психологиялық формациялар пайда болады және қалыптасады. Бұл трансформация процесі Жеткіншек балалардың барлық негізгі жеке қасиеттерін анықтайды.

Жеткіншек - бұл 11-12 жастан 14-15 жасқа дейінгі балалардың даму кезеңі (бұл шамамен орта мектеп жасында, 5-7 сынып оқушылары), өмірлік белсенділіктің күшті көтерілуімен және ағзаның терең қайта құрылуымен сипатталады. Бұл кезде адамның физикалық жетілуі ғана емес, сонымен қатар тұлғаның қарқынды қалыптасуы, адамгершілік және интеллектуалды күштің жігерлі өсуі жүзеге асады. Жеткіншекті басқаша өтпелі жас деп атайды, өйткені ол балалықтан ересектікке, жетілмегеннен жетілуге ауысумен сипатталады. Жеткіншек енді бала емес, бірақ ересек емес. Бұл даму шамамен 15-16 жаста Жеткіншекнің ұл немесе қызға айналуымен аяқталады.

Осы жылдары Жеткіншек жыныстық жағынан жетіле бастайтынын ескеру маңызды, бірақ оның физикалық рухани дамуы әлі толық емес, физикалық және рухани жетілу шамамен 3-4 жылдан кейін болады.

Жаңа, ерекше нәрселерге деген қызығушылық, технологиялар мен техникалық жаңалықтарға қызығушылық, ересектермен «тең дәрежеде» болуға деген ұмтылыс, белсенді белсенділікке деген ұмтылыс - Жеткіншекті толғандырмайды.

Жеткіншек - бұл сұраушы ақылдың, білімге деген сараңдықтың, іздеу жасының, әсіресе оның әлеуметтік мәні болса, белсенді белсенділіктің, жігерлі қозғалыстардың жасы. Бұл қасиеттер көбінесе өте ұйымдастырылмаған түрде көрінеді. Мектепте де, үйде де үлкендерден көп нұсқаулар мен ұсыныстар болады.

Жеткіншек шақта мінез ерекшеліктері қалыптаса бастайды. Әрине, мінез қалыптастыру бұл жаста басталмайды немесе аяқталмайды. Мінез адам өмірінде қалыптасып, өзгертінгі белгілі. Мектепке дейінгі жаста да адамның болашақ сипатының алғашқы контурлары белгіленеді, мінез-құлықтың белгілі таныс тәсілдері мен формалары қалыптасады. Екінші жағынан, жоғары мектеп жасында, ерте Жеткіншек жасында мінездің қалыптасуы өте қарқынды. Соған қарамастан, Жеткіншек кезеңі мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасынан айырмашылығы, мінездің қалыптасуы жалпы даму процесінде айқын орын алатын жас.

Жеткіншектің өзін-өзі тануының өсуімен байланысты ең тән ерекшеліктерінің бірі, қазірдің өзінде көрсетілгендей, тәуелсіздікке деген ұмтылыс, өзінің «ерсек жасын» көрсетуге деген ұмтылыс.

Жеткіншек ересектердің оның пікірімен санасуын қамтамасыз ете отырып, өзінің көзқарасы мен үкімін қорғайды. Ол өзін жеткілікті жасқа санайды, онымен бірдей құқықтарға ие болғысы келеді, басқалар өзін тең құқықты адам ретінде санайды, тек сөзбен ғана емес, іс жүзінде де.

Жеткіншекте енді кішкентай бала емес деп айтуға белгілі себептер бар. Ол өзінің күші мен энергиясының жалпы өсуін сезінеді, оның өсуінің қаншалықты тез өсетінін көреді, төзімділік өзінің бойында екінші жыныстық

сипаттамалардың пайда болуын байқайды, бір сөзбен айтқанда, өзін физикалық тұрғыдан жетілген сезінеді. Әрі қарай, Жеткіншек өзінің білімі, білігі мен дағдысының әлдеқайда кеңейіп келе жатқанын түсінеді, бұл тұрғыда ол ересектерден, ішінара ата-анасынан оза бастайды. Оның техникалық білімі мен дағдылары оған кейбір ересектерге қиындық туғызатын міндеттерді шешуге мүмкіндік береді (электр ашаларын ауыстыру, электр құрылғыларын, су шүмектерін бекіту және т.б.). Оның шет тіліндегі және көбінесе басқа ғылымдардағы білімі көбінесе ересектердің білімінен асып түседі, көптеген нәрселер мен құбылыстар бойынша ол өз бетінше түсінеді. Соңында, Жеткіншек өзінің ересектер өміріне қатысуы бастауыш мектеп жасына қарағанда едәуір артып келе жатқанын сезінеді - ол ата-аналарға айтарлықтай көмек көрсетеді, мысалы, ағашты кесу және бөлу, көбінесе отбасында өте жауапты міндеттер жүктеледі (мысалы, кіші іні-қарындастарына қамқорлық жасау). Жеткіншектің қоғамдық өмірге қатысуы едәуір артады - көбінесе ол комсомол, сынып жетекшісі, қабырға газетінің редакторы, физика, химия немесе биология мұғалімдерінің мектеп сайтында зертханалық тәжірибелер дайындауда белсенді көмекшісі болып табылады.

Мүмкіндіктердің жоғарылауының маңыздылығын бағалай отырып, Жеткіншектер өздерінің мәні бойынша ересектерден айырмашылығы жоқ (немесе ештеңе жоқ) екендігіне сенімді болады.

Осыдан Жеткіншектердің тәуелсіздікке деген ұмтылысы және белгілі бір «тәуелсіздік», демек - олардың азапты мақтанышы мен жанкештілігі, ересектердің өз құқықтары мен мүдделерін төмендетуге тырысуына өткір реакциясы. Пайдалы және жақсы, жалпы айтқанда, тәуелсіздікке ұмтылу Жеткіншектерде ересектердің жеке басын және мінез-құлқын бағалауға деген сезімталдығының жоғарылауына байланысты күрделене түседі және егер ересектер мұны ескермесе, басқа адамдардың ықпалына қарсы тұрудың жағымсыз түрлерін қабылдауы мүмкін, үлкендердің беделін мойындамау, оларға қойылған талаптарды ескермеу.

Жоғарыда көрсетілгендей, Жеткіншектерде көбінесе өздері туралы нақты және тұрақты идея болмайды. Сол сияқты кездейсоқ сәттілік, жеке сәттілік,

мақтау, мақұлдау, жағымды кері байланыс олардың күштері мен мүмкіндіктерін, күмән мен тәкаппарлықты асыра бағалауға және керісінше әкелуі мүмкін.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, жасөспірімдердің мінез-құлқының күрделілігі 6-8 сыныптарда, әсіресе ұлдарда байқалады. Бірақ соңғы жылдары мінез-құлқының ауыр формалары бар жасөспірімдер арасында "жасару" үрдісі байқалады, олардың қатары қазір жас оқушылармен толықтырылуда.

Мінез - құлық ауыр бұзылған жасөспірім балалар арасындағы көптеген зерттеулердің нәтижелері бойынша үлгермегендер қатары кіші мектеп оқушыларымен толықтырылады. Мұндай мінез – құлық белгілерінің пайда болуы болашақта әлеуметтік-психологиялық нашарлаудың тұрақты формаларының қалыптасуына, мінез-құлық бұзылыстарының клиникалық белгілерінің пайда болуына әкеледі. Қақтығыс көбінесе жеке адамның және топтың дамуына кері әсер етеді. Егер отбасындағы жағдай баланың психологиялық дамуы үшін қолайсыз болса, оның жеке қасиеттерінде ауытқулар болуы мүмкін. Осыдан бастап, ертеңгі қоғамның балсені жастардың отбасын құртып қана қоймайды, сонымен бірге баланың психикалық тепе-теңдігін бұзатын ең күшті жағымсыз жағдай-бұл ата-аналардың алкогольді ішімдіктерге деген құштарлығы сияқты жағымсыз жағдайлар. Аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар мен жасөспірімдер ата-ананың мейірімділігі мен мейірімділігін көрмей, өз бетінше өмір сүреді, кезбе, қайыр сұрайды, құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасайды. Мұндай отбасындағы бала ата-анасы тірі болса да, әлеуметтік жетімге айналады.

Жоғары сынып оқушысының жеке басына тән "мен" қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар оның тиісті критерийлерге қалай бағынатындығын, мінезі, ерік-жігері, ашуы немесе тыныштығы, әдемілік пен басқалармен қарым-қатынасын ажыратудағы талғамдары туралы айтуға болады. Мысалы, бұл тұрғыда әл-Фарабидің пікірі бар. Бала есейген сайын, яғни. денемен бірге жан да өседі. Мұның бәрі оның өмірлік қажеттілігінен туындайды. Мысалы, бала ең алдымен өсу мен отырғызу күшіне ие. Бұл оның физикасын қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Құрсақта тән түйсігі қалыптасады, біртіндеп дәм, иіс сезімі, заттың

түрін, түсін, формасын түсіну қабілеті пайда болады. Жанның энергиясы өмір, оқу және тәрбие процесінде дамиды. Бұл үшін адамның тәуелсіз, белсенді, тәуелсіз қызметі ерекше маңызды. Адамның адамгершілік, адамгершілік қасиеттері оның өмірден алған тәжірибесінен, үлкендердің жақсы мінезінен де туындайды. Адам әлемге ақылды да, ақымақ та, зұлым да, ақылды да келмейді, бәрі де жүреді. Жасөспірімдермен жұмыс жасауда "жазалау емес, ашық сөйлесу" қағидатын ұстану қажет сенімді қарым-қатынас орнатқан кезде ғана жасөспірім – мектеп инспекторы - әлеуметтік-психологиялық қызмет жемісті нәтиже бере алады. Қақтығыстың шешу жолы ретінде жеке және топтық кездесу, кеңес және алдын-алу ағарту жұмыстары жүргізіледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Хорни К. Наши внутренние конфликты. М.: «ЭКСМО-Пресс», 2008. 240 с.
2. Петровская Л. А. Неадекватность восприятия как фактор социальнопсихологического конфликта// Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 2009. С. 48-50.
3. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. М.: «Тривола», 1996. 360 с.
4. Лозовцева В. Н. Конфликты, развивающиеся в условиях деформированных взаимоотношений подростка с одноклассниками / Конфликты в школьном возрасте: пути их преодоления и предупреждения. М., 1986. С. 26-39.
5. Майерс Д. Социальная психология. Пер. с англ. СПб.: «Питер», 2000. 239 с.
6. Мерлин В. С. Психологические конфликты//Проблемы экспериментальной психологии личности: Учён.зап. / Перм. пед. ин-т. Пермь, 1970. С. 103-164.
7. Мудрик А. В. Социальная педагогика. Учебник для студентов вузов// Под ред. Сластёнина В.А. 2-е изд. испр. и доп. М: Изд. центр «Академия», 2000.